

VILTNIJVERHEID IN LOKEREN

Technische aspecten van het productieproces

Kathleen VAN ACKER

1. Inleiding

De viltnijverheid in Lokeren was één van de belangrijkste en meest kenmerkende nijverheden van deze stad. De vellenbewerking is nu volledig verdwenen in Lokeren, maar heeft toch nog tal van sporen achtergelaten. Naast het archeologisch erfgoed, vinden we nog meer - minder prettige - sporen terug. Door het specifieke bewerkingsproces met een kwikoplossing, kan Lokeren nu beschouwd worden als één van de Europese koplopers wat de bodemverontreiniging betreft¹.

Een beschrijving van de viltnijverheid zou onvolledig zijn wanneer we zouden voorbijgaan aan de hoedenmakerij. De viltnijverheid was immers het voorbereidende werk.

De aanvang van de hoedenmakerij in Lokeren is nog steeds onbekend, maar uit officiële stukken blijkt dat er in 1752 reeds enkele hoedenmakers aan de slag waren². Op het einde van de 19de eeuw ontwikkelde de hoedenmakerij zich tot een grootnijverheid in Lokeren. Lokeren ontwikkelde zich tot het belangrijkste centrum:

“de hoedefabrieken vervaardigen jaarlijks 40 à 50.000 hoeden, waarvan Lokeren het zevenachste oplevert, er wordt een groot deel dezer in den handel verzonden; voor de fijne gebruikt men

hazen-, konijnen- en beverhaar; voor de grovere hoeden bezigt men schapenwol, kalf- en bokken- of geitenhaar, alsook het afschuursel van lakens: de fabrieksprijs van de eerste kwaliteit is 9 guldens, van de allergeeringste 2 guldens 50 centen: dus de eene door de andere op 5 guldens genomen, geeft dit jaarlijksch 225.000 guldens” schrijft Van Den Bogaerde in 1825³.

De hoedenmakerij was afhankelijk van het buitenland voor de levering van de noodzakelijke grondstoffen: haze- en konijnehuiden. Uit een staat van goederen opgemaakt bij het overlijden van een hoedenmaker blijkt duidelijk het internationaal karakter van de hoedenmakerij: de hoedenmakers bereidden het vilt zelf maar voerden vellen in vanuit Rusland en Duitsland, wol uit Denemarken en verfstoffen uit Frankrijk⁴.

Vanaf 1816 begonnen echter de moeilijkheden, de hoedenmakers klaagden over de te lage invoerrechten voor Franse en Engelse hoeden, terwijl deze zelf hun markt beschermden tegen de invoer van buitenlandse hoeden. Ook het verbod van Rusland op de uitvoer van hazevellen liet sporen na op de productie⁵.

Het echte verval zou enkele jaren later beginnen. De viltlen hoed zou verdreven

worden door de grovere hoed die werd vervaardigd uit inlandse grondstoffen zoals schapewol en geitehaar. Omstreeks 1819 werd door een politiek-economisch optreden van Rusland de uitvoer van huiden geblokkeerd. Rusland trok zelf hoedenmakers aan en plaatste op de uitvoer van hazevellen de doodstraf. Door het verdwijnen van deze belangrijke leverancier werden de huiden schaarser, wat een prijsstijging met zich meebracht zodat de hoedenmakerij een luxe-nijverheid werd⁶. De hoedenmakerij kreeg ook te maken met de toenemende concurrentie van Engeland, dat heel goedkoop vellen kon exporteren vanuit Australië.

Engeland nam het monopolie van de hoedennijverheid over, maar ondertussen ontwikkelde de vellennijverheid zich verder in Lokeren. In het Stadsverslag van 1857 vinden we een eerste vermelding van een werkhuis voor de bereiding van vellen: *“Aan de vrouw Van Driessche om haar werkhuis van voorbereiding van hazen, konijnen en andere kleine vellen te behouden in hare woning aan de groote markt”*⁷.

In 1865 was er te Lokeren een nijverheidstentoonstelling ter gelegenheid van het bezoek van Leopold II, Hertog van Brabant, waar twee vellenbewerkerse exposeerden en nog maar één hoedenmaker⁸.

In het Stadsverslag van 1869 vinden we nog maar één hoedenmakerij terug⁹, in 1872 was zij *“Zonder aangelegenheid”*¹⁰ en in 1876 was deze nijverheid totaal verdwenen in Lokeren, enkel het voorbereidende werk zou blijven.

2. De vellennijverheid

De vellennijverheid is de voorbereidende fase op de hoedenmakerij. Aanvankelijk werkten de vellenbewerkeren binnen de hoedenmakerij: elke werkplaats had er enkele ter beschikking, maar na het verval van deze nijverheid ontwikkelde de vellenbewerking zich tot een zelfstandige nijverheidstak, die een grote groei kende in Lokeren.

Het haarsnijdersbedrijf had een dubbel doel: enerzijds een half afgewerkt product bekomen, het bereid en gesneden haar dat als grondstof diende voor de vervaardiging van fijn vilt; anderzijds het produceren van grondstof voor de textielnijverheid om te vermengen in de fabricage van spindraden voor het weven van stoffen en wollen goederen¹¹.

In de haarsnijderij in Lokeren werden huiden bewerkt voor het maken van vilt¹².

A. Herkomst van de grondstoffen

Hoewel er gebruik werd gemaakt van inlandse dieren, was de aanvoer hiervan

zeker niet voldoende. Daarom werd 95% van de basisgrondstof voor de vilt-nijverheid ingevoerd¹³. Gedurende driekwart van een eeuw stuurden ondernemers in Europa, Azië, Amerika en Australië het grootste deel van hun vellen naar Lokeren om ze te laten bewerken¹⁴.

1. Onderscheid

Allereerst werd een onderscheid gemaakt tussen konijnen en hazen. De huiden van konijnen waren groter, er was meer variëteit in de kleuren, de kleuren waren helderder en de huiden hadden lange haren die dicht op elkaar stonden.

1.1. Konijnen

a) *tamme konijnen*: ook wel “kotkonijnen” genoemd. Deze kwamen vooral uit België, Nederland, Luxemburg, Frankrijk en Duitsland. De huiden van deze konijnen werden onderverdeeld in een eerste, tweede, derde en vierde kwaliteit. De vierde kwaliteit werd “rebut” (afval) genoemd.

b) *wilde konijnen*: (“keuntjes of garenen”¹⁵)

Deze konijnen kwamen vooral uit Australië, Schotland en Engeland. Het grootste deel werd geleverd door Australië, het is pas wanneer bij het bereiden van de vellen de snijmachine

in gebruik werd genomen dat de konijnevelen vanuit Engeland in grote hoeveelheden werden geïmporteerd¹⁶.

Deze wilde konijnehuiden waren van superieure kwaliteit: het waren grote huiden en hadden ook een dichte haargroei. Zij leverden dan ook het beste vilt¹⁷.

1.2. Hazen

Ook het merendeel van de hazevellen werd ingevoerd, het grootste gedeelte kwam uit het Oostblok (vooral Rusland en Hongarije), maar ook uit West-Europa (Nederland, Engeland) en zelfs uit Argentinië.

Bij de hazen werden vier categorieën in de kwaliteit onderscheiden:

- a) “*les bonnes*”: de grootste huiden met de dichtste haargroei.
- b) “*les demies*”: huiden waarvan de haren minder dicht op elkaar staan, maar nog steeds van goede kwaliteit.
- c) “*les quarts*”: huiden van een lage kwaliteit.
- d) “*les rebuts*”: het “afval”¹⁸.

B. Afnemers van de producten

De voornaamste afnemers van de bewerkte huiden verschilden weinig van de landen die de huiden leverden. De belangrijkste waren: Italië, Zuid-Amerika (Argentinië), Tsjechoslowakije, Duitsland, Oostenrijk, Canada,

Frankrijk en Joegoslavië. De handel gebeurde vaak via tussenpersonen¹⁹. Toch waren de haarsnijderijen vooral afhankelijk van Engeland (de markt van Londen was de belangrijkste ter wereld²⁰), naar waar het merendeel van de bewerkte vellen werd uitgevoerd. Veel patroons gingen immers bij Engelse kooplieden in dienst, die zowel materiaal als kapitaal leverden. We willen er ook op wijzen dat de Lokerse patroons die in dienst traden van andere ondernemers eigenlijk konden worden beschouwd als meestergasten. Een goed voorbeeld hiervan was de fabrikant DAENS: hij was opgeklommen van arbeider tot “*facteur*” in dienst van een Engelse firma²¹.

Ook Amerika kocht bewerkte vellen op²², alhoewel het zelf over haarsnijderijen beschikte en soms een concurrent vormde voor de Lokerse haarsnijderijen²³.

De haarsnijderij in Lokeren was dus een internationale bedrijvigheid.

Er zijn verschillende redenen waarom de buitenlandse ondernemers hun producten - via een omweg - in Lokeren lieten bewerken.

Waarschijnlijk heeft de centrale ligging zeker een rol gespeeld, Lokeren was gemakkelijk bereikbaar via de Durme en had een belangrijke haven. Ook niet

onbelangrijk was het overaanbod aan goedkope werkkrachten.

Maar het is vooral de uitstraling die de hoedenmakerij in het buitenland had die de haarsnijderij internationaal bekend heeft gemaakt.

Het vakmanschap van de arbeiders was van groot belang, er was een bijzondere vakkennis voor de bewerking van vellen nodig, die slechts verkregen werd na een jarenlange uitoefening van de arbeid.

Dat het vakmanschap van de Lokerse arbeiders internationaal bekend was, blijkt uit een verslag in het Arbeidsblad: “*Men meldt dat jonge Engelschen te Lokeren dit bedrijf komen aanleeren*”²⁴.

Doordat de Lokerse haarsnijderij internationaal georiënteerd was, werd ze ook beïnvloed door de gebeurtenissen op internationaal vlak: in 1898 kende de nijverheid een crisis als gevolg van de Spaans-Amerikaanse oorlog, het aantal vellen dat naar Australië werd gezonden bedroeg nog maar de helft van de normale export²⁵. Tijdens een staking van de hoedenmakers in Amerika kregen de werkhuizen bevel om de leveringen te schorsen en de afgewerkte vellen zolang op te slaan²⁶.

Niet alle conflicten waren negatief voor de nijverheid: tijdens de Zuid-Afrikaanse oorlog, werkten de werkhuizen op volle kracht voor de Engelse fabri-

kanten waarvan de werklieden voor de krijgsdienst waren opgeroepen²⁷.

C. De behandeling van de huiden

1. Werkwijze

1.1. Sorteren

De eerste fase van de bewerking: hier werden de vellen gesorteerd naar soort, kwaliteit en herkomst²⁸.

Dit was een belangrijke taak aangezien de arbeiders hun loon in grote mate afhing van de kwaliteit van de te bewerken vellen. Discussies over de kwaliteit waren regelmatig de oorzaak van conflicten tussen de werkgever en de arbeiders. Ook het vermengen van verschillende kwaliteiten lokte vaak protestacties en stakingen uit.

1.2. Drogen

De opengesneden huiden, die nog vers en nat waren, moesten worden gedroogd. De ruwe vellen werden over touwen of koorden gehangen met het haar aan de binnenkant. Dit gebeurde buiten (op de koertjes of in tuinen), maar ook vaak binnen in de keuken of kelder. De huiden droogden snel onder invloed van lucht en warmte en er ontstapten dampen die ongezond en onaangenaam waren. Wanneer dit drogen dan ook nog binnen gebeurde, werd de stank al gauw ondraaglijk²⁹.

1.3. De "douche"

Tijdens het drogen konden er verharde huidplooien ontstaan. Deze moesten - voor de verdere bewerking - opnieuw zachtgemaakt worden met zand of zage-meel. Door het schurend effect werden de plooien weer zacht en kon het vet dat vrijkwam door de hitte worden opgeslorpt³⁰.

1.4. Opensnijden van de huiden

Nadat de kop en voorpoten van de huiden waren verwijderd, werden de huiden opengesneden in de lengte langs de buikzijde, want op de rug bevond zich de fijnste haarkwaliteit.

1.5. Het kaarden

De gedroogde huiden moesten gekaard worden: het vuil en de onzuiverheden uit het vel verwijderen. Meestal gebeurde dit werk door de persoon die de huiden had opengesneden.

De vrouwen en mannen zaten tegenover elkaar voor de kaardersbak (een soort rechthoekige kist, die diende om de huiden op te leggen). De vellen werden gereinigd en de haren gescheiden met een kaarder: een ruwe borstel bestaande uit een houten plankje met daarop metalen pinnen. Om te zien of de haren reeds voldoende waren gescheiden, blies de kaarder herhaalde malen. Daarna sloeg hij op de huid om het stof te verwijderen.

Wanneer de huiden besmeurd waren met bloed en modder was het noodzakelijk om ze vooraf te wassen. Dit gebeurde in kuipen waar de huiden in werden ondergedompeld gedurende 18 tot 24 uur. Tijdens deze wasbeurt startte er een ontbindingsproces dat een vreselijke stank veroorzaakte³¹.

1.6. *Besprekelen met water*

De gekaarde huiden werden besprekeld met water en opgestapeld tot ongeveer 70 centimeter hoog. Ze werden tussen planken geplaatst en onder druk gehouden gedurende 24 à 48 uur. Hierdoor konden ze zich ontdoen van het water en ontstond een soort fermentatieproces dat de huiden soepel en buigzaam maakte. Wanneer de huiden onder de planken uit werden gehaald, verspreidde zich een verschrikkelijke stank, die zich vastzette in de kledij van de arbeiders.

1.7. *Overhalen*

Hierna werden de vellen over een stomp mes gehaald, dat met de snede naar boven op een houten voetstuk was vastgemaakt. Door heen en weer te wrijven op het mes, werden de rimpels en plooiën opengetrokken en kon men meteen de reepjes vet verwijderen die nog op de blote huid kleefden (indien deze niet werden verwijderd, konden ze rotten en de huid beschadigen).

1.8. *Het trekken of zuiveren*

Nadat de huiden nogmaals geborsteld waren om eventuele onzuiverheden te verwijderen en de samen gekleefde haren los te maken, ging men over tot het uittrekken van de grove haren, die onbruikbaar waren voor de productie van vilt.

Hier werd een onderscheid gemaakt tussen het trekken en zuiveren:

a) *het trekken*: de “handtrekker” die gebruik maakt van een soort mes, trok het windhaar uit (groeve haren die boven het dons uitsteken). Deze handeling werd telkens herhaald totdat alleen het fijne haar, de “zijde” overbleef.

b) *het zuiveren*: bij de tamme konijnvellen en vooral bij de hazevellen was het haar te broos en ging het harde deel van de vezel te diep naar de wortel. Het uittrekken werd vervangen door het snijden of afscheren van het windhaar. Het wegnemen van de punten van de langere haren gebeurde door middel van een schaar.

De uitgetrokken haren verspreidden zich bij de minste luchtverplaatsing door de werkplaats. De arbeiders waren verplicht om te werken met gesloten mond, praten was vrijwel uitgesloten, ademen ging heel moeilijk doordat het stof de luchtwegen verstopte. Het stof

veroorzaakte ook ontstekingen aan ogen, oren, neus en keel³².

1.9. Het strijken

Hierna volgde het strijken van de vellen. Om vilt te bekomen bevochtigde men de haren met een oplossing van kwiknitraat (of 'secreet'³³) een oplossing van kwik in salpeterzuur³⁴. Dit proces was nodig om vilt te bekomen³⁵.

Het strijken van de vellen gebeurde met de hand. De handstrijker spreidde het vel uit op een leien plaat en hield het vast met een korte stok. De oplossing werd op de vacht aangebracht met een borstel, terwijl er in de richting van de haren werd geborsteld.

Meestal waren de arbeiders bij dit werk niet beschermd door handschoenen, kwikintoxicatie was dan ook de typische ziekte voor deze industrie³⁶.

1.10. De droogoven

Nadat de huiden waren ingestreken werden ze in de oven gehangen om te drogen. De "droogoven" bestond uit speciaal geventileerde en verwarmde lokalen. Hier werden de huiden weer hard. Bij het verlaten van de oven werden de huiden opnieuw besprenkeld met water en werden ze naar de stockeringsruimte gebracht.

1.11. De stockeringsruimte

Hier werden de vellen een viertal weken bewaard. Er werd voor gezorgd dat de

vellen huid op huid en haar op haar lagen zodat de natuurlijke vochtigheid kon worden herwonnen. Gedurende deze weken voltrok het viltproces zich.

1.12. Borstelen

Na deze periode werden de huiden nogmaals geborsteld zodat de haren opnieuw rechtop kwamen te staan en men ze nog eens kon zuiveren van onregelmatigheden.

1.13. Het snijden

Pas nu werd het haar afgesneden. Het haar werd hierbij zorgvuldig van de huid losgemaakt. Zorgvuldigheid was heel belangrijk om zo'n groot mogelijke opbrengst te bekomen. Er werd ook een onderscheid gemaakt tussen het haar van de koppen, buiken en ruggen.

Het vrijgekomen, vlokkig haar werd opgevangen op een metalen plaat.

Dit was ook vaak het werk van thuiswerkers, zij kwamen in aanraking met de kwikoplossing en het stof verspreidde zich overal in huis, wat allerlei infecties veroorzaakte.

1.14. De stukkenuitrekster

Zij had als taak de laatste onzuiverheden weg te werken. Zij moest ervoor zorgen dat de over het hoofd geziene reepjes vet toch nog werden verwijderd, zodat de huid niet kon rotten.

1.15. De vliezenmaakster

Het haar dat op de plaat lag (en dat nog steeds de vorm van de huid had) werd in een bol gedraaid en verpakt in zakken van ongeveer 2,5 kg.

1.16. De blazerij

Tenslotte werd het haar geblazen. Dit was een extra zuiveringsbeurt na het snijden om de laatste grove haren te verwijderen. Het was ook mogelijk om in de blaasmolen verschillende soorten haar te vermengen³⁷.

2. Onderscheid tussen de mannelijke en vrouwelijke taken

Ook in dit productieproces waren er specifieke taken die door mannen of vrouwen werden verricht. Er was echter niet echt een onderscheid te maken tussen fysieke zwaardere taken voor mannen. In uitzonderlijke situaties, wanneer er veel huiden te behandelen waren, kon het gebeuren dat de mannen het werk van de vrouwen verrichtten.

De vrouwelijke taken:

- snijden
- trekken
- zuiveren
- vliezen maken
- stukken uittrekken
- pakken maken

De mannelijke taken:

- kaarden

- sorteren
- strijken
- snijden (eventueel)
- stukken uittrekken (eventueel).

3. Opleiding tot haarsnijder

Een opleiding van leerjongen tot meester-gast duurde ongeveer vier jaar. De gemiddelde leeftijd waarop een leerjongen in dienst trad, was 11 à 12 jaar. Er werd gewerkt onder een "vollen gast"³⁸ die zijn specialiteit aanleerde. Elke gast had een leerjongen die hij moest betalen van zijn eigen loon. De leerjongens verdienden 1 fr. tot 2 B 3 fr. per week³⁹. De leerjongens werkten dus ten voordele van de "volle gast".

De meester-gasten waren de vertegenwoordigers van de patroon. Het enige criterium voor hun aanstelling was hun bijzondere vlijt en beroepskennis⁴⁰.

Het ambachtelijk karakter van de nijverheid blijkt uit de termen die men gebruikte: "leerjongen", "meestergast". Deze benamingen dateerden nog uit het Ancien Régime en waren overgenomen uit de hoedenmakerij. De haarsnijderij steunde dus nog echt op de traditionele werkwijze.

D. Het seizoensgebonden karakter van de nijverheid

De haarsnijderij was een zeer onregelmatige activiteit: in de winter was er

meestal veel werk, zodat er weinig werkloosheid was. De topperiodes in de toevoer waren de kerst- en paasperiode. Na de paasperiode begon de toevoer dan geleidelijk te verminderen. Tijdens de periode van augustus tot oktober (zelfs tot november) was er weinig of geen werk: het “dode seizoen”⁴⁵ of “la Morte-Saison”⁴⁶.

Elk jaar was er dus een crisis, de patroons gingen over tot loonsverminderingen en de werkhuizen draaiden op halve kracht. Tijdens deze periode kwam er echter weinig protest van de arbeiders, de kans bestond dat het weinige werk dat er was, zou worden uitbesteed aan de thuiswerkers.

We zien ook dat vele werkloze haarsnijders tijdens deze periode werkzaam waren in de landbouw⁴⁷.

De zwaarste crisissen grepen plaats in de jaren 1908 en 1909. Tijdens de periode mei-september 1908 was er de “normale” kalme periode. Maar ook tijdens de wintermaanden kwamen er weinig vellen naar Lokeren. Er heerste grote werkloosheid. De werkhuizen werkten maar een paar uren per dag, de meesten sloten echter hun deuren en gaven het weinige werk dat er was aan thuiswerkers. De hoogste lonen bedroegen 12 à 14 fr⁴⁸.

Rond maart 1909 verbeterde de toestand enigszins⁴⁹, maar enkele maanden later

heerste er weer een grote crisis. Patroons gingen over tot willekeurige afdankingen en loonsverminderingen, de ellende en de armoede bleven voortduren⁵⁰.

Uiteindelijk ging de vakbeweging over tot het betalen van een vergoeding⁵¹. Ook immigrerden vele gezinnen naar Frankrijk (in de buurt van Parijs waren kort daarvoor enkele haarsnijderijen gesticht)⁵².

Vanaf 1910 zou de toestand zich langzaam herstellen, de ellende bleef nog een hele tijd voortduren, maar er was weer werk.

E. Werkuren en lonen

1. Werkuren

De werkuren waren verschillend tijdens de zomer en de winter.

Ze waren ook verschillend van werkhuis tot werkhuis. De werkweek duurde van maandag tot zaterdag. Meestal begon de arbeid om zes uur ‘s ochtends en eindigde de werkdag om acht uur ‘s avonds. De arbeiders hadden recht op twee uur rust verdeeld over de dag. We moeten wel opmerken dat dit gegevens zijn die we vonden in de dossiers van de hinderlijke bedrijven en dat de realiteit wel anders kon zijn. In de ondernemingen werkten de arbeiders dus gemiddeld 10 à 11 uren per dag.

In de zomermaanden begonnen de werklieden reeds om vijf uur 's ochtends en eindigde hun werkdag om acht uur 's avonds⁵³. Vaak gebeurde het ook dat de arbeiders werk mee naar huis namen om een partij vellen toch op tijd af te werken⁵⁴.

De thuiswerkers werkten gemiddeld 13 tot 15 uur per dag. De kinderen 10 uur per dag⁵⁵.

Typisch voor deze arbeiders was het werkverzuim op maandagen: *"il y a un cabaret pour cinq maisons; les ouvriers y passent une grande partie de leur temps et jours où ils choment, les lundis et mardi et quelquefois le mercredi"*⁵⁶.

Dit gebruik werd zowel door de vakvereniging als door de werkgevers herhaaldelijk aangeklaagd, maar zou een algemeen verschijnsel blijven tot WOI.

2. Lonen

De arbeiders werden steeds betaald per partij van honderd vellen. Zoals we reeds opmerkten was ook de kwaliteit bepalend voor het bepalen van het loon. Het is ook logisch dat de lonen verschilden van werkhuis tot werkhuis.

Het is dus zeer moeilijk om een vast bedrag⁵⁷ te bepalen, te meer omdat we vaak maar iets te weten komen over de betaling wanneer er zich conflicten voordeden.

Toch kunnen we aannemen dat de arbeiders, voor tien uur arbeid per dag, een loon van gemiddeld 20 à 21 frank per week kregen. Dit was natuurlijk ook afhankelijk van het seizoen (tijdens het "dode seizoen" daalden de lonen tot 10 à 11 frank per week).

Het is onmogelijk om het juiste loon van een thuiswerker te kennen: het werd geschat op ongeveer 6 frank per week, samen met de verdiensten van de kinderen⁵⁸.

F. Afval van de fabricatie of bijproducten

Wat na de productie overbleef aan afval, werd ook nog zoveel mogelijk benut. De poten en staarten die werden afgesneden in het begin van het productieproces werden door thuiswerkers verder van haar ontdaan, ook wel bekend als het steirtjessnijn⁵⁹. Dit ontharen gebeurde met behulp van een handschaar.

De grote hoeveelheden "vermicelli", de afvalvezels die na het snijden overbleven, werden verkocht aan de lijm- en gelatinenijverheid (voornamelijk in Frankrijk, Duitsland en België)⁶⁰.

De poten en staarten die niet verder konden worden onthaard, werden als meststof gebruikt of verkocht⁶¹.

Het windhaar werd verkocht aan fabrikanten die er matrassen mee vulden⁶².

Bijna niks ging dus verloren en de handel in al deze afvalstoffen betekenden extra winst voor de patroons.

G. Gezondheidsrisico's

1. Inleiding

Tijdens de bespreking van de verschillende stappen in het productieproces zijn de risico's van de arbeid al eventjes aangehaald, toch is het nodig om er nog wat dieper op in te gaan, vooral om de situatie waarin de huisarbeiders werkten en leefden beter te begrijpen.

Allereerst is er de lokalisatie van de werkplaatsen, deze lagen in het centrum van de stad, de aanvoer van de vellen gebeurde op open wagens die werden gelost en geladen op straat. Het stof en haar hadden een specifieke geur, wat voor geurhinder in de buurt zorgde. Soms konden er ook wormen in de vellen zitten. In de buurt van een werkplaats heerste er dus een grote wanorde.

De kleine werkplaatsen waren zeer onhygiënisch, zonder verluchting gevuld met stof en donshaartjes. In de zomer werden de ramen opengezet om voor enige luchtverversing te zorgen, maar in de winter werd alles dicht gehouden om de warmte binnen te houden⁶³. Aangezien het werk hoofdzakelijk stilstaand of zittend werd verricht,

was verwarming noodzakelijk. Maar vaak was er slechts één kachel aanwezig, zodat de snijders in de winter met verkleumde handen hun werk moesten verrichten, met de nodige ongevallen tot gevolg. Aangezien de meeste huiden reeds ingewreven waren met een poeder dat zorgde voor een langere houdbaarheid, genazen de snijwonden maar na talrijke verzwingingen en ontstekingen⁶⁴. Er werd ook gegeten in deze werkplaatsen, de koffie werd op de kachel opgewarmd. Het rondvliegende stof en haar, en het eten met ongewassen handen, zorgde ook voor een nadelige invloed op de gezondheid.

2. Kwikintoxicatie

Naast de ontstekingen aan neus, oren en keel was deze ziekte kenmerkend voor de haarsnijders. Veel vroegtijdige sterfgevallen in deze nijverheid waren er het gevolg van.

Deze ziekte werd veroorzaakt door de bewerking van de huiden met de kwikoplossing.

De ziekte kon door verschillende factoren veroorzaakt worden: het inhaleren van de dampen, het inademen van het stof, maar ook door de absorptie van kwik via de huid en door de aanraking van voedsel met vuile handen⁶⁵.

Typend voor de chronische intoxicatie waren de spierbevingen (door kwik in

het hersenvocht), tandbederf, verliezen van nagels, gezichtsstoornissen die uiteindelijk tot blindheid leidden, nier- en huidaandoeningen⁶⁶.

*“Ze worden onvermijdelijk aangetast door zenuwbevingen en wel in die mate dat ze waggelend over straat lopen en dat ze alle voorwerpen die ze in handen willen nemen laten vallen. Hun tanden vallen uit of worden zwart als pek. Ze hebben veel pijn in hun mond”*⁶⁷

Wanneer de huiden door de thuiswerkers werden bewerkt waren de gevaren voor de gezondheid nog veel groter. In dezelfde kamer waar het haar werd gesneden - dat al was ingewreven met het kwikmengsel - werd gegeten, gedronken en speelden er kinderen. De enige mogelijke bescherming die werd gebruikt tegen het rondvliegende stof, waren dekens die werden opgehangen in de deuropeningen (als er meer dan één kamer in het arbeidershuisje was). Vrouwen die huiden bewerkten brachten vaak doodgeboren of gehandicapte kinderen ter wereld⁶⁸.

H. De huisnijverheid

Kenmerkend voor de vellennijverheid was ook de huisnijverheid. De voorname taak van de huisarbeiders was het haar van de staarten en de poten af te snijden, maar ook het kaarden gebeurde thuis. Het “steirtjessnijjn” was vrouwen- en kinderarbeid, terwijl het kaarden

meestal gebeurde door de mannen. Deze kaarders waren vaak nog werkzaam in een werkhuis maar brachten huiden mee naar huis om hun loon toch nog enigszins te kunnen verhogen.

De kinderen hielpen vanaf hun vijfde jaar mee aan het bewerken van de vellen⁶⁹.

Eerst na de schooluren, maar wanneer ze ongeveer 11 à 12 jaar waren, bleven ze definitief thuis om mee te werken. De kinderen werkten - net als hun ouders - 14 uur per dag. Dit staat in scherp contrast met de jongeren werkzaam in de fabrieken: daar was het verboden om kinderen onder de zestien jaar werk te laten verrichten en mochten jongeren tussen 16 en 21 jaar maximaal 10 uur per dag werken⁷⁰.

De huisarbeiders leefden dus in mensonwaardige omstandigheden. Nog meer dan de arbeiders in de werkhuisen liepen ze gevaar om de beruchte “kwikziekte”, die reeds werd vermeld, op te lopen. Zij werkten niet alleen in het rondvliegende stof, maar leefden ook in dezelfde ruimte, vooral de zuigelingen die vaak in dezelfde kamer lagen, liepen grote gezondheidsrisico's.

3. Besluit

De Lokerse haarsnijderij was op internationaal vlak bekend.

Verschillende factoren speelden een rol in de keuze van de buitenlandse ondernemers om hun huiden hier te laten bewerken: belangrijk was de centrale ligging van Lokeren, maar waarschijnlijk speelde de uitstraling die de hoedenmakerijen hadden een grote rol. De ervaring van de arbeiders was alom bekend, dit blijkt uit het feit dat de Engelsen hun arbeiders naar Lokeren stuurden om het vak aan te leren.

De nijverheid was in grote mate afhankelijk van de import van vellen en werd dus beïnvloed door de ontwikkelingen op internationaal vlak.

De grootste leveranciers en afnemers van huiden waren de Engelsen. Veel ondernemers traden bij hen in dienst. De Engelsen zorgden voor de inbreng van kapitaal en materiaal, de Lokerse fabrikanten zorgden voor de arbeiders en de kennis.

De vellenbewerking was nog een zeer ambachtelijke nijverheid: alles gebeurde met de hand. Echte technische verbeteringen werden pas na 1930 doorgevoerd.

De opleiding tot vellenbewerker duurde vier jaar, men begon op elfjarige leeftijd als leerjongen, waarbij men in dienst trad bij een "vollen gast". De meester-gasten werden gekozen vanwege hun

beroepskennis en vlijt en waren de vertegenwoordigers van de patroon. Ook uit de beroepsbenamingen blijkt het ambachtelijke karakter van de nijverheid.

De arbeiders binnen de ondernemingen werkten gemiddeld 10 à 11 uur per dag, waarbij ze een gemiddeld loon konden verdienen van 20 frank per week. Een heel andere situatie zien we bij de thuiswerkers die vaak 13 tot 15 uur per dag werkten en niet meer dan 6 frank verdienden.

De haarsnijderij was een seizoensgebonden activiteit: elk jaar was er een tekort aan vellen gedurende de zomermaanden. Deze periode stond bekend als het "doode seizoen". Tijdens deze periode heerste er altijd een crisis in de nijverheid: er was veel werkloosheid en de lonen werden gevoelig verminderd. Het weinige werk dat er was, werd vaak aan de thuiswerkers gegeven. We zien dat tijdens deze periode veel vellenbewerkers werkzaam waren in de landbouw, of zelfs -tijdens perioden van zware crisis- uitweken naar Frankrijk om daar hun diensten aan te bieden.

De productie van vilt was een zeer ongezonder proces. De vellen werden ingestreken met een kwikoplossing om het

viltproces te bespoedigen. Deze oplossing was zeer schadelijk voor de gezondheid. De arbeiders werden niet beschermd tegen de giftige dampen en droegen ook geen handschoenen bij het bewerken van de huiden. Velen leden aan kwikintoxicatie: typisch voor deze ziekte waren de spierbevingen, het uitvallen van de tanden en blindheid. Vooral de thuiswerkers en hun familieleden werden bedreigd door chronische kwikvergiftiging: zij werkten, leefden en aten vaak in dezelfde ruimte.

Bibliografie

I. Bronnen

Archiefbronnen

1. Rijksarchief Beveren.
 - Dossiers Handel en Nijverheid, nr. 13.
2. Amsab.
 - Verslagboek der Vellenbewerders. 1904-1908. 182, 1.1.
3. Stadsarchief Lokeren.
 - Economische Tellingen en Statistieken 1797-1862.
 - Economische Tellingen en Statistieken 1896-1898, 1926, 1936.

Gedrukte bronnen

- Het Arbeidsblad, Ministerie van Nijverheid en Arbeid, 1896-1913.
- Jaarverslagen Schepencollege. Stadsverslagen. Van 1844-1914.

Periodieken

1. Dagbladen.
 - Vooruit. 1896-1909.

2. Plaatselijke weekbladpers.
 - Gazette van Lokeren. 1886.
3. Arrondissementele weekbladpers.
 - De Volksstem. 1909.
 - Het Land van Waas. 1909.

II. Literatuurlijst

BEERBLOCK (K.). *L'Industrie des peaux de lièvre et de lapin en Flandre*. Bruxelles, Henri Lamertin, 1912, 232p.

D'HAEN (J.). *De toekomst onzer haarsnijderijen* (1940-1945). S.d., 8p.

DE WINNE (A.). *Door arm Vlaanderen*. Leuven, Kritak, 1902, 368p.

"Les Industries de la Fourrure et de la Poil". *Industrie*. 1950, 12, pp. 776-781.

LEWINSKY (J.), PAILLOT (R.), DE SPOELBERGHE (O.), e.a. *L'Exposition du travail à domicile: documents-monographies-statistiques*. Bruxelles, Misch et Thron, 1911, 455p.

PIETERS (C.). *Uit de taal van de haarsnijderijen te Lokeren*. Gent, R.U.G., Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Prom.: Prof. Dr. Taeldeman), 1989, 215p.

PIETERS (M.). "De haarsnijderijen te Lokeren". *De Souvereinen*. IXX, 1988, 2, pp. 53-62.

Premier congrès international de la coupe de poil. Congrès organisé par l'Union Professionnelle Belge des Coupeurs de Poil pour Chapellerie et Filature les 27 et 28 Novembre 1950 à Bruxelles. Bruxelles, Wellens et Godenne, 1951, 226p.

Het Scheikundig Centrum te Lokeren. s.d., 1952, V, 8p.

THUYSBAERT (P.). *Het Land van Waes*. Kortrijk, J. Vermaut, 1913, 328p.

VAN DEN BOGAERDE (A.J.L.). *Het distrikt St-Nikolaas, voorheen Land van Waas, provincie Oost-Vlaanderen beschouwd met betrekking tot deszelfs natuur-, staat- en geschiedkundige; gevolgd door een bijzondere beschrijving van elke stad, dorp of gemeente in hetzelfde gelegen*. St-Nikolaas, E. Dorey, 1825, 3 delen.

VAN GOETHEM (M.-L.). *Hygiënische en sociale toestanden van arbeiders in de haarsnijderijen te Lokeren*. Gent, Vormingscentrum voor maatschappelijk dienstbetoon, Eindverhandeling, s.d., 121p.

VERHAEGEN (P.). *Travail à domicile et Sweating-System*. Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1912, 133p.

VERHOEVEN (C.). *Haar- en vellennijverheid in België*. Gent, R.U.G., Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Prom.: Prof. Storme), 1954, 89p.

VERSTEGEN (V.). *Het hoedenmakersbedrijf te Lokeren*. Lokeren, Drossens, 1956, 16p.

VLAMINCK (C.). *Lokeren, zijn oud verleden, zijn heemkunde of folklore, zijn humor*. Lokeren, Jos Drossens, 1942, 232p.

WILLEMS (R.) en LAERHOVEN (B.). "Dossier Black Points". *Humo*, 1997, 16, pp. 156-160.

Lijst der afkortingen

A.M.S.A.B.	Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging.
D.V.O.	De Volksstem.
G.V.L.	Gazette van Lokeren.

R.A.B.

Rijksarchief Beveren.

S.A.L.

Stadsarchief Lokeren.

V.

Vooruit.

Voetnoten

1. R. WILLEMS en B. VAN LAERHOVEN, Dossier Black Points, *Humo*, 1997, 16, p. 160.

2. Op 9 februari 1752 publiceerde Prins Karel van Lorreinen, stadhouder van de Zuidelijke Nederlanden, een decreet in verband met de handel van hoeden: het wordt verboden hoeden te verkopen die niet voorzien zijn van een stempel op het kantoor van inklaring. Ook moesten alle hoeden gemaakt in het land voorzien worden van een zegel van de plaats waar zij werden gemaakt.

V. VERSTEGEN, *Het hoedenmakersbedrijf te Lokeren*, Lokeren, Drossens, 1956, p.1.

3. A.J.L. VAN DEN BOGAERDE, *Het distrikt St-Nikolaas, voorheen Land van Waas, provincie Oost-Vlaanderen beschouwd met betrekking tot deszelfs natuur-, staat- en geschiedkunde; gevolgd door een bijzondere beschrijving van elke stad, dorp of gemeente in hetzelfde gelegen*, St-Nikolaas, E. Dorey, 1825, D.I, p. 289.

4. V. VERSTEGEN, *op.cit.*, p. 3.

Zie ook bijlage.

5. SAL, *Economische tellingen en statistieken 1797-1862*, Etat des fabriques de chapeaux au 1 aout 1816.

6. P. THUYSBAERT, *Het Land van Waes*, Kortrijk, J. Vermaut, 1913, p. 317.

7. SAL, *Jaarverslagen Schepencollege. Stadsverslag. 1857*, p. 28.

8. SAL, *Verslag over de tentoonstelling van Kunst- en Nijverheidsproducten te Lokeren*

op 18 september 1865, gehouden ter gelegenheid van het bezoek van de hertog van Brabant, *Bijvoegsel bij het stadsverslag over 1865*, p. 90.

9. SAL, *Jaarverslagen Schepencollege. Stadsverslag*. 1869, p. 57.

10. SAL, *Jaarverslagen Schepencollege. Stadsverslag*. 1872, p. 59.

11. C. VERHOEVEN, *Haar- en vellen-nijverheid in België*, R.U.G., Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Prom.: Prof. Storme), 1954, p. 1.

12. Om vilt te bekomen werd niet de huid gebruikt, maar wel het fijne haar dat werd losgetrokken.

13. C. VERHOEVEN, *op.cit.*, p. 19.

14. Les Industries de la Fourrure et de la Poil, *Industrie*, 1950, 12, pp. 776.

15. Voor de dialectwoorden die werden gebruikt door de vellenbewerkers, verwijzen wij naar de licentiaatsverhandeling van C. PIETERS, *Uit de taal der haarsnijderijen te Lokeren*, Gent, R.U.G., Onuitgegeven licentiaatsverhandeling (Prom.: Prof. Dr. Taelde-man), 1989, 215p.

16. Door het in gebruik nemen van de snij-machine, moesten de arbeiders enkel nog het voorbereidende werk verrichten. Hierdoor werd de productie opgedreven. Vaak bracht dit ook een vermindering van het loon met zich mee, zodat de kosten van de productie nog daalden.

17. K. BEERBLOCK, *L'Industrie des peaux de lièvre et de lapin en Flandre*, Bruxelles, Henri Lamertin, 1912, p. 6.

18. K. BEERBLOCK, *op.cit.*, p. 7.

19. Dat er tussenpersonen in de handel betrokken waren, weten we uit de literatuur,

maar verdere details hebben we niet kunnen vinden.

K. BEERBLOCK, *op.cit.*, p. 20.

20. *Het Arbeidsblad*, IV, 1899, 5, p. 449.

21. V., 11.01.1896/ 2, D; 3, A.

22. Dat de nijverheid ook afhankelijk is van Amerika blijkt uit dit verslag December 1899: "Het is te denken dat het werk onder dezelfde voorwaarden zal kunnen voortgezet worden tot in de naaste Lente en zelfs, zoo Amerika wat meer bestelt, mogen de werklieden er op tellen werk verzekerd te hebben voor een nog langer tijdvak."

Het Arbeidsblad, IV, 1899, 12, p. 1296.

23. In mei 1899 kwam men huiden tekort, te Londen verminderde het aantal huiden elk jaar en daarenboven: "doen de Amerikanen thans grootte aankopen terwijl men ze voorheen niet ontmoette". *Het Arbeidsblad*, IV, 1899, 5, p. 449.

24. *Het Arbeidsblad*, VII, 1902, 3, p. 283.

25. *Het Arbeidsblad*, II, 1898, 6, p. 612.

26. *Het Arbeidsblad*, XIV, 1909, 4, p. 226.

27. Er werden zelfs arbeiders aangespoord om in Engeland zelf te gaan werken. *Het Arbeidsblad*, V, 1900, 2, p. 156.

28. J. D'HAEN, *De toekomst onzer haarsnijderijen(1940-1945)*, s.d., p. 7.

29. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *L'Exposition du travail B domicile: document-monographies-statistiques*, Bruxelles, Misch et Thron, 1911, p. 186.

30. M. PIETERS, "De haarsnijderijen te Lokeren", *De Souvereinen*, IXX, 1988, 2, p. 53.

31. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 186.
32. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 187.
33. Elke werkplaats had zijn eigen formule voor de kwikoplossing, die goed geheim werd gehouden.
34. Deze oplossing werd uitgevonden in Frankrijk in de 17de eeuw en ingevoerd in Engeland door uitgeweken handarbeiders in 1685. De Franse arbeider Mathieu, teruggekomen uit Engeland omstreeks 1748, bracht de formule voor kwiknitraat naar Parijs, vanwaar ze verder verspreid werd in onze streken. M.-L. VAN GOETHEM, *Hygiënische en sociale toestanden van arbeiders in de haarsnijderijen te Lokeren*, Gent, Vormingscentrum voor maatschappelijk dienstbetoon, Eindverhandeling, s.d., p. 18.
35. Er is twijfel omtrent de manier waarop de oplossing inwerkt op de huiden. De eerste stelling zegt dat de werking van het salpeterzuur de warmte in de oven bevorderde, een tweede beweert dat het haar zich "spitste", soms barstte en zo de aan elkaar klevende splintertjes ontstonden die het vilten vergemakkelijkten. Een derde stelling beweert dat het vrije zuur gedeeltelijk de opperhuid van het haar vernietigde en wegvrat wat alweer het vilten vergemakkelijkte.
- Het kwik in de oplossing diende om de haren in goede toestand te bewaren.
36. De gevaarlijke werkomstandigheden worden verder in dit artikel uitgebreider beschreven.
37. M. PIETERS, *art.cit.*, p. 61.
38. C. VLAMINCK, *Lokeren, zijn oud verleden, zijn heemkunde of folklore, zijn humor*; Lokeren, Jos Drossens, 1942, p. 157.
39. C. VLAMINCK, *op.cit.*, p. 157.
40. M.-L. VAN GOETHEM, *op.cit.*, p. 46.
45. K. BEERBLOCK, *op.cit.*, p. 18.
46. P. VERHAEGEN, *Travail à domicile et Sweating-System*, Bruxelles, Librairie Albert Dewit, 1912, p. 46.
47. "Veel werkloozen zijn in den landbouw werkzaam" *Het Arbeidsblad*, III, 1898, 8, p. 817.
48. *D.V.O.*, 20.03.1909/ 3, B.
49. *D.V.O.*, 14.03.1909/ 3, B.
50. *V.*, 28.08.1909/ 2, D.
51. *V.*, 9.10.1909/ 2, E.
52. Het was heel gewoon in de vellenbewerking dat de arbeiders in het "dode seizoen" naar Frankrijk trokken om daar hun diensten aan te bieden. Het Land van Waas, 20.06.1909/ 5, A.
53. RAB, *Gevaarlijke, ongezonde en hinderlijke bedrijven*, 13.
54. "dat het niet genoeg is dat zij eene schoone Daghuur verdienen, en dat zij nog na hulder werkhuren Buiten het Fabriek misbruiken int proberen om het Werk van de Kaders en van de gasten te ontnemen" AMSAB, *Verlagboek Vellenbewerking van Lokeren, 1904-1908*, 182, 1.1, Bestuur Vergadering gehouden den 20 Mei 1906.
55. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 189.
56. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 189.
57. Er werd een onderscheid gemaakt volgens de kwaliteit van de huiden. De Winne geeft volgend onderscheid:
- wild konijn 2fr 18cent/100 huiden

- haas 4fr 40cent/100 huiden

- konijn 2fr 75cent/100 huiden

J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 188.

58. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 188.

59. M. PIETERS, *art.cit.*, p. 62.

60. "Les industries de la fourrure et de la peau en poil", *Industrie*, 1950, 12, p. 776.

61. "Les industries de la fourrure et de la peau en poil", *Industrie*, 1950, 12, p. 776.

62. P. THUYSBAERT, *Het Land van Waes*, Kortrijk, J. Vermaut, 1913, p. 319.

63. J. D'HAEN, *op.cit.*, p. 5.

64. A. DE WINNE, *Door arm Vlaanderen*, Leuven, Kritak, 1902, p. 42.

65. *Premier congrès international de la coupe de poil. Congrès organisé par l'Union Professionnelle Belge des Coupeurs de Poil pour Chapellerie et Filature les 27 et 28 Novembre 1950 B Bruxelles, Bruxelles, Wellens et Godenne, 1951, p. 108.*

66. *Scheikundig Centrum Lokeren, s.d., 1952, p. 5.*

67. A. DE WINNE, *op. cit.*, p. 42.

68. In de periode 1880-1900 waren er op de 10 414 sterfgevallen 4 741 kindersterftes (tot 5 jaar), wat ongeveer 45,5% van de sterfgevallen vertegenwoordigde. *G.V.L.*, 5.11.1886/ 1, C.

69. J. LEWINSKY, R. PAILLOT, O. DE SPOELBERGH, e.a., *op.cit.*, p. 187.

70. K. BEERBLOCK, *op.cit.*, p. 30.